

SLÍZ MARIANN: Szentkultusz és személynévadás Magyarországon.

Budapest, Szent István Társulat, 2021. (168 lap)

1. A kötet a személynévadást befolyásoló alapvető tényezők egyikét tárgyalja. Azt vizsgálja, hogy milyen összefüggések mutathatók ki az egyes szentek kultusza és a hozzájuk kötődő egyénnevek gyakorisága tekintetében a magyar személynévadás története során. A szerző a névadatokat igyekszik mindvégig a tér, idő és társadalom hármasszögére való tekintettel elemezni, a témakör multidiszciplináris jellegű ismeretanyagának felmutatásával. A kötet első része módszertani kérdéseket tisztáz, második egysége pedig esettanulmányokat ad közre.

2. A kötet készítésének körülményeit bemutató rövid Előszó (7) után a Bevezetés (9–18) először a különböző tulajdonnévfajták, így a patrocíniumi településnevek, a személynévek, valamint az egyéb névfajták (például intézmény-, szervezet-, rendezvénynevek, kereskedelmi nevek, közlekedési eszközök nevei) kultusz történeti hasznosíthatóságát taglalja, majd a kötet célját és felépítését mutatja be. A fejezet számos érveléssel igazolja, hogy a téma kapcsán szövegbe jövő tulajdonnévfajták közül a személynévek vizsgálata a legalkalmasabb arra, hogy az eredmények segítségével érvényes következtetéseket vonjunk le a szentek kultuszára vonatkozóan.

A második, Források és módszerek című fejezet (19–54) első szakasza bemutatja azokat a személynévkorpuszokat és névtudományi szakmunkákat, amelyek az egyes korszakok kapcsán a témakör vizsgálatára rendelkezésre állnak. Mivel meglehetősen különböző időszakokban, más-más céllal és eltérő módszerekkel készített anyagokról van szó, a szerző igen gondosan mérlegeli az egyes források felhasználásának lehetőségeit és korlátait. A személynévkorpuszok egy része névgyakorisági vizsgálatokra szerkesztési elvei miatt nem alkalmas, más része időben vagy térben egyenletlen adatmennyiséget tartalmaz, de olyanok is akadnak, amelyek a névviselek társadalmi helyzetéről, felekezeti kötődéséről vagy etnikai hovatartozásáról nem nyilatkoznak. A középkori személynévkorpuszok női neveket alig tartalmaznak, s a névföldrajzi megközelítés is leginkább csak a kora újkortól válik következetesen alkalmazhatóvá a meglévő forrásanyagok alapján. A szakasz fontos következtetése, hogy az egyénnevek gyakorisági mutatói a források különböző jellege miatt nem általánosíthatók egy-egy időszak vonatkozásában, hanem azokat mindig az adott korpusz anyagán belül kell értelmezni; az egyes nevek népszerűségének időbeli változásáról pedig akkor kapunk kellően árnyalt képet, ha azon túl, hogy milyen arányban kapták a nevet egy-egy időszakban, azt is figyelembe vesszük, hogyan változott a név pozíciója a többi névhez képest a névgyakorisági listán.

A fejezet második egysége azokról a szempontokról és módszerekről tájékoztat, amelyeket a szentkultuszok egyénnévadásra gyakorolt hatásának eredményes vizsgálatában alkalmaznunk kell. A szakasz tisztázza, hogy a vizsgálatok a Magyarországon használatos egyénnévállományra terjednek ki, s hogy a név eredetét az átadó nyelv alapján határozza meg a szerző. Ezután a magyar egyénnévállomány változásának bemutatása következik a középkortól napjainkig, melyből kirajzolódik például, hogy a 13. századra az egyház által közvetített görög–latin eredetű jövevénynevek aránya már lényegesen felülmúlta a magyar eredetű nevekét a birtokos férfiak egyénnevei között; hogy az egyénnévanyag elszürkülése után a választható nevek számának különféle forrásokból származó mértékletes gyarapodása a 19. századtól máig jelen van; hogy a női nevek megterheltsége a 17. század elejétől fokozatosan csökkent, mára pedig a női névállomány változatosabb, mint a férfiaké; hogy míg a férfiak névadásában a születésnap körüli névnap alapján vagy a névörökítés révén kapott nevek miatt mindvégig egyfajta konzervatív névzárral találkozunk, a női nevek esetében egyre inkább az újító szándék, az egyéni név választására való törekvés jellemezte a névadást. Megtudjuk továbbá, hogy az azonos alapnévből származó egyénneveket a rendelkezésre álló adatok jellege miatt statisztikailag külön kényszerült kezelni a szerző, de az esettanulmányok, ahol erre mód van, kitérnek a névváltozatok elemzésére is.

Mivel az egyes szentek nevének népszerűvé válása mögött nemcsak kultusz-történeti változások húzódnak, a szerző számba veszi, hogy mikor valószínűsíthetjük az ilyen jellegű kapcsolatot. Ide sorolja a névvonatköztetés eseteit, amikor a valamilyen módon összetartozó szentek nevei együtt fordulnak elő a rokonságban. Történeti példákon keresztül illusztrálja, hogy a központi hatalom egy-egy szent kultuszának tudatos terjesztésével, ereklyék megszerzésével, a szerzetesrendek magyarországi megtelepedésükkel maguk is aktívan hozzájárultak egyes szentek nevének népszerűvé válásához. Emellett a szentek által szimbolizált eszmények relevanciája, a név több szenthez való kötődése, valamint kulturális, politikai-ideológia hatások együttese is fenntarthatta egyes szentek kultuszát egy-egy időszakban. A szerző gondosan ügyel arra, hogy a hatásmechanizmusokat a maguk összetettségében mutassa be. Ezért nem csak olyan példákat hoz, amelyek esetében egy-egy szent kultuszának középkori kibontakozása a megfelelő egyénnév népszerűségének növekedésével jár (például az Árpád-házi szentek, Szent Domonkos esetében), hanem olyan példákat is idéz és magyaráz, ahol éppen ellentétes jelenséggel találkozunk (például Toulouse-i Szent Lajos, Szent Zsigmond, Szent Ferenc kapcsán).

3. A kötet második nagyobb egysége esettanulmányokat tartalmaz: az Árpád-ház legismertebb férfi (Szent István, Szent Imre, Szent László), majd női szentjei (Szent Erzsébet, Szent Margit); katonaszentek (Szent Márton, Szent György,

Szent Demeter); valamint vértanú szüzek (Alexandriai Szent Katalin, Szent Dorottya, Szent Borbála) kapcsán ismerkedhetünk meg a szentkultusz egyénnevéadásra gyakorolt hatásával. A részfejezetek lényegében azonos felépítésűek: először arról olvashatunk, mi jellemezte az adott szentek kultuszát a középkori Magyarországon; ezután a megfelelő egyénnevek középkori gyakoriságára, annak változására tér ki a szöveg; majd a szentek kultuszában és az egyénnevek gyakoriságában beállt változásoknak a kora újkori, valamint új- és legújabb kori története következik, névföldrajzi megjegyzésekkel ellátva; aztán az egyénnevek (és változataik) családnévként való megjelenésének gyakoriságára, körülményeire, valamint a férfi nevek kapcsán a női rokonnevek népszerűségére vonatkozó információkat kapunk; végül rövid összegző kitekintés zárja az egységeket.

3.1. Az Árpád-házi férfi szentek vonatkozásában a szerző egyéni és közös tiszteletük történetét egyaránt áttekinti (55–92). Bemutatja, mely történelmi korokban milyen politikai-ideológiai okból (például dinasztiahoz való tartozás, uralkodásra való alkalmasság, az igaz keresztény hit védelmezése, honvédelem, a nemzeti egység megőrzése) törekedtek uralkodóink, később az ország vezetői a három szent király kultuszának terjesztésére, fenntartására, s ehhez milyen eszközöket használtak fel (például legendák, liturgikus énekek, prédikációk, freskók, ereklyék, pénzérmék, ünnepek, intézmény-, utca-, tárgynevek); tárgyalja, hogy mikor mely értékek szimbolizálására használták fel István, Imre és László alakját.

A személynévi adatbázisok tanúságára építve a szerző kimutatja, hogy legerőteljesebben a *László* név népszerűsége változott az idők során, s igazolja, hogy ez a folyamat jól tükrözi a szent tiszteletének történetében bekövetkezett fordulatokat. Szent László, a lovagkirály kultuszának 14. századi népszerűsége a *László* név gyakoriságának megemelkedését hozta magával, különösen az Árpád-dinasztia tagjai, majd a nemesség körében; a 15. századra azonban a név divatja alább hagyott, s legfeljebb csak az erős helyi Szent László-hagyomány által érintett északkelet-magyarországi részeken maradt népszerű; a katolikus megújulást követően, a barokk idejétől aztán a *László* megint egyre gyakrabban választott keresztnév lett; majd a 19. században a romantika múlt felé fordulása, a nemzet eszményének kibontakozása, a 20. század 30-as–40-es éveiben pedig a területi integritás kérdései hatására a név újra népszerű lett, s a 20. század közepére az össznépszerűség leggyakoribb férfinevévé vált; jelenleg az egyik legnépszerűbb második keresztnév.

A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy az *István* név több tényező együttes hatásának eredményeként tudott mindvégig igen népszerű maradni a személynévtörténet során: görög–latin egyházi névről van szó, választása mögött a protomártír tisztelete is ott húzódhatott; Szent Istvánnak több ünnepe is volt a naptárban, így a naptári névadás is erős indíték lehetett; Istvánhoz több olyan jellemvonást társítottak, amelyek miatt alakjának politikai aktualizálására időről

időre sor kerülhetett, s akár ellenfelek is fel tudták használni saját ideológiájuk igazolására; a Mária- és István-kultusz kora újkori összefonódása is segítette a név gyakoriságának fennmaradását; az államalapító királynak az idők során összemzeti szintű tisztelete alakult ki. Az *Imre* névről kimutatja, hogy megjelenése óta folyamatosan jelen van a névállományunkban, népszerűnek azonban csak a 19. század első évtizedeiben tekinthető. A szerző úgy vélekedik, hogy Szent Imre alakjának, kultusza jellegének mind a sajátos magyar alakban meghonosodott név fennmaradásában, mind népszerűségének korlátozott voltában szerepe volt.

A szakasz kitér a *László, István, Imre* keresztnevekből és az azok alakváltozataiból keletkezett családnevekre, ezek gyakoriságára; valamint arra is, hogy a 19. század végén, illetve a 19–20. század fordulóján a családnév-változtatások során miként függött össze az asszimilációval a három név egyikének választása új családnévként. A női rokonnevek, a *Stefánia* (és becéző változatai), a *Henrietta* (és változatai), valamint a *Ladiszlá* közül a *Henrietta* az 1970-es–80-as éveknek, a *Fanni* a 21. század elejének egyik divatneveként kerül említésre.

3.2. A következő egységben arról kapunk képet, hogy az Árpád-ház két női szentje, Erzsébet és Margit kultuszának igen különböző ütemű kiépülése miként hatott a megfelelő keresztnév választására (93–105). Az *Erzsébet* gyakorisága a hercegnő 1235-ös szentté avatása óta folyamatosan igen magas volt, napjaink kivételével mindig a leggyakrabban adott női keresztnév között volt. Az *Erzsébet* népszerűségét erősítette, hogy bibliai névként is előfordult, így a protestánsok körében is elfogadták. A szent alakja a szegények és betegek gyámolítójaként felekezettől független értékeket képviselt, s a magyar szentek barokk kultuszában is fontos szerepet kapott; Erzsébet királyné alakjával való összekapcsolása pedig később is elősegítette nevének népszerűségét. A *Margit* középkori gyakoriságát Antiochiai Szent Margit hazai kultuszának köszönhetette, amely a reformációval ugyanakkor háttérbe szorult, s ez a név népszerűségét is jelentősen visszavetette. A 19. században és a 20. század első felében Árpád-házi Margit tiszteletének megélénkülése, 1943-as szentté avatása következtében aztán a *Margit* a múlt század közepéig újra a gyakran választott keresztnév közé került; ma már leginkább csak *Gréta* változata számít divatosnak.

3.3. A katonaszentekről szóló esettanulmányból (106–129) kiderül, hogy a hazai szenteknek tekintett Szent Márton, Szent György és Szent Demeter magyarországi kultusza korai kezdetekre megy vissza. Szent Mártonnak, a királyok védőszentjének tisztelete korai uralkodóink óta támogatást kapott, így nem meglepő, hogy a *Márton* már az Árpád-korban népszerű név volt. Szent György, az ideális lovag kultusza a 14–15. században élte virágkorát, s a korszak első felében a *György* népszerűsége minden társadalmi rétegre kiterjedően magas volt. A *Márton* gyakorisága ugyanakkor Szent Márton attribútumai ellenére is csökkent a lovagkorban, melynek okát a szerző részint a szent kultuszát leginkább ápoló

bencés rend válságában, részint a Szent László- és a Szent György-kultusz uralkodói támogatásának tudatos erősítésében látja. Kimutatja továbbá, hogy Luther, illetve egyes erdélyi fejedelmek keresztnéve a protestánsok körében is elfogadottá tette a *Márton* és a *György* neveket; s felhívja a figyelmet arra is, hogy számos kedvelt népszokás kapcsolódott a két szent ünnepnapjához, melyek szintén szerepet játszhattak a nevek népszerűségének megőrzésében. Láthatjuk, hogy a *Márton* 17. század első felében megfigyelhető népszerűségét hanyatlás követte, mára pedig a név újra a gyakran adott keresztnévek közé tartozik, megelőzve az ezredfordulón divatos *Martin* alakváltozatát. A *György*, bár Szent Györgyöt 1969-ben törölték a szentek sorából, nagy hagyománya miatt második keresztnévként ma sem ritka választás.

A szentkultusz és az egyénnév népszerűségének összefüggését a *Demeter* esetében látja leginkább igazoltnak a szerző. Demeter hazai kultusza Mártonéhoz és Györgyéhez képest a kezdetektől kisebb jelentőségű volt, a 17. századra pedig lényegében meg is szűnt. A szerző adatai szerint a *Demeter* gyakorisága az Árpád-korban kisebb, a 14. század első felében és a 15. században egy rövid ideig nagyobb volt, mint a *Márton* névé, a kora újkortól azonban inkább csak az ortodox és görögkatolikus közösségek tartották fent a nevet. A családnév-változtatások során igényelt új családnév és a három szent kultusza között ugyanakkor nem talál érdemi összefüggést a szerző; a női rokonnevekről viszont bizonyítja, hogy gyakoriságuk lényegében a katonaszentek nevének népszerűségét tükrözi.

3.4. Alexandriai Szent Katalin, Szent Borbála, Szent Dorottya (és a már korábban tárgyalt Antiochiai Szent Margit) vértanú szüzek tiszteletének terjedésében nagy szerepet játszottak a szepességi szászok és bányavárosaik (130–145). Kultuszuk késő középkori virágzásával hozza összefüggésbe a szerző a *Katalin* jelentős, a *Borbála* és a *Dorottya* erősödő népszerűségét a korszakban. Az idézett adatok szerint a *Katalin* gyakorisága a korai újmagyar korban is megmaradt, mivel felekezeteiktől függetlenül elfogadott névvé lett: ismert protestáns asszonyok viselték, a szent keleti egyházhoz való kötődése révén pedig a név az ortodoxok körében is népszerű volt. A *Dorottya* és a *Borbála* a 18. században némileg gyakoribb lett, majd ezután az ezredforduló környékén váltak ismét divatnevekké. A *Katalin* nevet a 2000-es évek kezdetén közepes gyakorisággal választott névnek ítéli a szerző (a 43. és a 40. ábra itt véletlenül összemósódott), ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy második névként, illetve *Kitti* változatában ma is szívesen adják a szülők. A női nevek családnévként birtoklástörténeti okokból ritkábban jelentkeznek ugyan, de néhány vélhetően vagy bizonyosan a vértanú szüzek nevéből, vagy azok alakváltozatából származtatható családnév elemzésére kiter a szöveg.

4. A vizsgálatok eredménye és hasznosíthatósága című rövid összefoglaló fejezet (147–149) ismét felhívja arra a figyelmet, hogy a szentek kultusza (melyet

érdemes tágan, különféle közvetítő eszközökön keresztül az emberekhez eljuttatott hatásként értelmezni) csak egy a lehetséges névadási indítékok közül, amely pozitív, de negatív hatással is lehet a megfelelő egyénnevek választására. Végül a szerző az egyénnevek kutatásában rejülő lehetőségeket villantja fel: a jelenlegi egyéni kezdeményezéseket meghaladva kívánatosnak mutatkozik egy egységes szempontok alapján gyűjtött és feldolgozott, a névvisezők társadalmi helyzetére, lakhelyére, felekezetére, genealógiájára kitérő adatokat is tartalmazó átfogó online történeti személynévadatbázis készítése számos, különféle jellegű forrás bevonásával, amely kiváló alapként szolgálhatna multidiszciplináris tanulmányok levonásához. A kötetet a hivatkozott irodalom bőséges listája zárja (151–168).

5. A kötet alapvetően névtani kiindulópontból mutatja be a szentek kultuszának hatását az egyénnéadás gyakorlatára, de nem csak, sőt talán nem elsősorban névtanosoknak szól. Az ismeretek közlésének módja, a szöveg megfogalmazása ezért magán hordozza az igényes tudományszerűsítés jellegzeteségeit. Az elemzésekből mindenesetre névkutatók és más tudományágak képviselői számára egyaránt kitűnik, hogy milyen összetett jelenség az egyénnevek választása, és miféle hatóerők lehetnek egyszerre jelen az egyénnevek népszerűségének változása mögött. A szerző ezért mindvégig példamutatóan óvatos a névadatok elemzésében, körültekintő a névválasztást befolyásoló körülmények feltárásában, és igen gondosan fogalmaz a következtetések levonásakor. Dicséretes továbbá, hogy számos, különböző tudományterületről származó szakirodalmi megállapítás található a szövegben, melyeket innovatív módon, az összefüggéseket kiemelve vonatkoztat egymásra, vagy éppen ütköztet a szerző. Az eredmények meggyőzőek, s azt is kiválóan igazolják, hogy a már rendelkezésünkre álló személynévi adatbázisok jól használhatók hiteles következtetések levonására, ha megfelelő módszertannal közelítjük meg a vizsgálni kívánt jelenséget. A kötetben a szentek kultuszának és az egyénnevek gyakoriságának összefüggései kapcsán bemutatott szempontrendszer és a közreadott elemzések nemcsak tanulságosak, de színes, izgalmas olvasmányt is jelentenek a téma iránt érdeklődők számára.

BÖLCSKEI ANDREA

ORCID: 0000-0003-2628-5297

Károli Gáspár Református Egyetem

bolcskei.andrea@kre.hu